

Naar een *lingua franca* voor Europa

H. GYSELS

DE OPLEIDING EUROPESE UNIVERSITAIRE Studies van de Universiteit van Amsterdam heeft naar aanleiding van haar twintigjarig bestaan een boekwerk geproduceerd, dat allicht een zeer goed beeld geeft van haar veelzijdigheid. Thema is één van de hete hangijzers in het eenmakingsproces van de Europese Unie: hoe moeten we in de nabije en ietwat verdere toekomst inspelen op onze veeltaligheid of, ietwat schrijnender uitgedrukt, op het vooralsnog ontbreken van een echte *lingua franca* voor de nieuwe staatkundige constructie?

Op die vraag wordt in diverse bijdragen uitvoerig en diepgaand ingegaan, maar het boek biedt nog veel meer. Dat is maar goed ook, want 'in Europa moet je je verdiepen'. Dat gebeurt dan ook terdege, waarbij geschiedenis, linguïstiek, sociologie, economische aspecten en natuurlijk ook (Europese) politiek terdege aan bod komen.

Zo opent de classicus *Albert Rijksbaron* de bundel met een beschouwing over de laatste woorden van Julius Caesar, die hij sprak – of zou hebben gesproken – toen hij het dodende metaal van zijn moordenaars in zijn lichaam voelde dringen. Afgezien van het feit dat de meningen verschillen over wat hij precies zou hebben gezegd, met welke woorden dus, komt daarbij de overtuiging van verscheidene auteurs dat Caesar zich wellicht in het Grieks tot zijn moordende pleegzoon zou hebben gericht. Al met al is het een zeer herkenbare situatie voor schrijver dezes, een

Vlaamse pleegzoon van plebejische afkomst, die door zijn patricische of nieuwe-rijke Brusselse vader in het Frans als maatschappelijk hoger gewaardeerd sociolect betuttelend of terechtwijzend toegesproken werd.

Zulke details, met de onverwachte gevoelens die ze bij de lezer oproepen, geven pit aan het verhaal, en zo zijn er meer in de diverse bijdragen. Dat leest dus prettig, maar de echte informatieve waarde van het boek ligt natuurlijk in de feiten. De zeer uiteenlopende aspecten van Europa's veeltaligheid worden behandeld in ruimte en tijd. De eerste vijf artikelen hebben betrekking op oorsprong en geschiedenis van de Europese talen en de ontwikkeling van de taalwetenschap. In de daaropvolgende elf artikelen wordt de veeltaligheid beschouwd vanuit het perspectief van de politiek, het recht en de literatuur. De laatste vijf opstellen gaan zowel over het aanleren als het afleren van meertaligheid en stellen het vraagstuk van een eventuele Europese gemeenschappelijke taal aan de orde.

Wat betreft de eerste groep, daarin belicht *Bruno Naarden* de historisch-linguïstische prestaties van de laat-zeventiende eeuwse Amsterdamse magistraat Nicolaas Witsen, en in zijn kielzog doet *Joop Leersen* de pionierstappen van de gebroeders Grimm uit de doeken. Vervolgens komen de verscheidenheid van het Fries, het ontstaan van het Hongaars

A. van Heerikhuizen, M. van Montfrans, B. Naarden & J.H. Reestman (red.): *Het Babylonische Europa. Opstellen over veeltaligheid.*

Amsterdam: Salomé/Amsterdam University Press, 2004; 332 blz.; 22,50 euro; ISBN: 90-5356-661-9

en de positie van het Galicisch-Portugees ter sprake. In een 'talenpanorama van de Europese Unie' worden de officiële landstalen en de minderheidstalen van de lidstaten met hun normatieve varianten in enkele overzichtelijke tabellen geplaatst. Ook zijn er informatie en beschouwingen over het onderwijs in de Romani-taal als voorwaarde voor een maatschappelijke integratie van de Roma. Wat ten slotte niet zo bekend is, is dat het in Zwitserland niet allemaal koek en ei is op taalgebied, en dat terwijl het land toch graag en veelvuldig als goed voorbeeld wordt vooropgesteld door al wie ruziemakers op politiek taalgebied de levieten wil lezen.

Annette Schrauwen beschouwt de taalkundige diversiteit binnen de Europese Unie 'tussen markt en cultuur'. Zij illustreert de ongerustheid van de burger-consument in de diverse landen met kleinere taalgemeenschappen aan de hand van een aantal incidenten: de Belgische perikelen rond de etiketteringsrichtlijn; de Griekse obstakels bij de subsidiëring in de filmindustrie; de Ierse bedenkingen bij de Iers-onkundigheid van een lesgeefster; en, niet te vergeten, de televisierichtlijn, die in

verscheidene staten voor frictie zorgt, vooral omdat naast de culturele paragraaf hier ook reclame-inkomsten direct of indirect in het geding zijn.

De rechtskundige aspecten van de statutaire Europese veelaligheid komen aan de orde in twee bijdragen, enerzijds de transliteratie die een Griekse naam kan ondergaan in een andere lidstaat en de mogelijke identiteitscrisis die de drager van de naam daarbij te wachten staat; en anderzijds de nationale minderheidstalen. Uit dit betoog volgt een toch wel erg belangrijke conclusie: het toestaan van het gebruik van minderheidstalen in bestuurszaken en rechtsverkeer lijkt een geschikt instrument om deze talen voor uitsterven te behoeden.

Ook de literatuur komt aan bod. Goethes taalopvattingen worden behandeld en Ionesco komt aan het woord om aan te tonen dat er echt geen toren van Babel nodig is om tot spraakverwarring te komen: zelfs één taal draagt tal van mogelijkheden tot spraakverwarring in zich. En dan is er natuurlijk de *migrantenliteratuur*: de nieuwkomer die nog denkt in zijn moedertaal, maar die al in staat is boeken te schrijven in de taal van zijn nieuwe gastland. Niet minder interessant is de evolutie die de tweede en derde generatie op dit gebied doormaakt: *Manet van Montfrans* geeft hier een pakkend beeld van de migrant die geconfronteerd wordt met de erfenis van het jacobijnse Frankrijk en zijn misken- de of genegeerde streektaalen.

Ten slotte het hete hangijzer: is er behoefte aan een *lingua franca* voor het Verenigd Europa en, zo ja, heeft het Engels zichzelf al als zodanig clandestien geïnstalleerd? *Anne-marie van Heerikhuizen* confronteert de meningen en argumenten van de eigentijdse De Swaan met die van de Russische Fransman Novicow, die rond 1900 publiceerde en die – bijna uiteraard – voor het Frans koos. Ze besluit haar bijdrage lach- niek: ‘Maar het werd dus het

Engels.’ Geeft zij hiermee ook te kennen dat voor haar de kous af is?

Het boek eindigt met enkele bijdragen die uitgesproken toekomstge- richt zijn. Eerst maakt *Elisabeth van der Linden* nog het onderscheid duid- elijk tussen uiteenlopende vormen van tweetaligheid, waaronder de simultane en de successieve. Ook het ‘spelend’ verwerven van een tweede taal bij (zeer) jonge kinderen krijgt haar volle aandacht. Vervolgens maakt *Yvo Volman* duidelijk dat het Europees gemeenschapsrecht de dis- cipline bij uitstek is waarbinnen de ‘Europese taal’ feitelijk al bestaat en zienderogen groeit. Door de voort- schrijdende Europese samenwerking zal de specifieke terminologie die in een lidstaat gebruikelijk is en in Europees kader veralgemeend wordt, een belangrijke basis gaan vormen, die overal op dezelfde wijze zal wor- den begrepen en (moeten) worden geïnterpreteerd.

Twee auteurs maken gewag van de ‘geheime agenda’ voor het Euro- pees Parlement. Aangezien vertalen van vele ‘kleine’ talen naar elkaar toe moeilijk, duur en tijdrovend is, bijv. van het Maltees naar het Litouws, gaat het EP weleens, maar steeds vaker, gebruik maken van een ‘spil- taal’, d.w.z. de vertaling gebeurt in twee stappen: Maltees-Engels en Engels-Litouws. De voordelen van deze werkwijze schijnen ruim- schoots op te wegen tegen de nade- len; alleen, de ‘fluïde’ spiltaal mag niet te moeilijk zijn. Het Engels als *lingua franca* van het Europees Parle- ment zal dus niet het Engels van Shakespeare zijn, maar de internatio- nale bastaardvariant, het *steenkolen- engels*.

De Britse hoogleraar *Wintle*, die in Nederland in het Nederlands doceert, betreft de kosten van cul- tuur op taal en intercultureel management en stelt dat linguïsti- sche diversiteit een stimulerende en positieve invloed kan hebben op de markt. Taal- en cultuurverschillen leveren ondernemers waarschijnlijk meer problemen dan voordelen op,

maar voor de consumenten ligt het anders: voor hen is het gunstig dat er zoveel variatie is in Europa, en dat er een ruime keuze is, zelfs als het gaat om één soort produkt, bijv. wijn of kaas.

Waar *Wintle* de toenemende dominantie van het Engels bespreekt, duidelijk gevolg van ver- snelde ‘globalisering’, komt ook hij oog in oog met het steenkolenengels. ‘Toen het internet zijn intrede deed, was er onmiddellijk behoefte aan een wereldtaal, en dat werd (slecht) Engels.’ Was dat nou niet net het zwaarste verwijt dat de tegenstanders van het Esperanto de neutrale, gemakkelijke, rationele en idealisti- sche wereldtaal-in-spe altijd al maak- ten, namelijk dat ze niet bloemrijk genoeg, gevarieerd, expressief en wat al meer was om het niveau van een cultuurtaal te halen, om er literatuur in te bedrijven?

Eigenlijk is het toch wel merk- waardig dat alle auteurs in dit voor- treffelijk en kritisch boek die het woord Esperanto uit hun pen laten vloeien, zo lichtvoetig om de toch wel onmiskenbare kwaliteiten en capaciteiten van deze mogelijke zakelijke Europese eenheidstaal heen lopen. Misschien heeft het wel te maken met eenzelfde vorm van lui- heid die tegenstanders van een spel- linghervorming traditioneel steeds aan de dag leggen. Ze zien op tegen radicaal veranderen en ze zien voor- bij aan de voordelen die miljoenen gebruikers van die taal en alle Euro- pese jongeren van de toekomst zou- den kunnen genieten.

Moeten wij onze Britse en Ierse vrienden, die zich nu een beetje gegeneerd opstellen omdat zij in de EU onmiskenbaar bevoordeeld wor- den doordat hun moedertaal geprefe- reerd wordt boven alle andere, als- nog uit hun oncomfortabele positie helpen, ook al lijkt dit nu te elfder ure?

EM. PROF. DR. H. GYSELS is oud-voorzitter van de *vzw/vereniging Unie Nederland-Vlaanderen*.

Grenzenloos Europa: en waar is het Volk?

ROB BOUDEWIJN

In 2004 is het debat over de Grenzen van Europa in alle heftigheid ontbrand, met als epicentrum de vraag of Turkije al dan niet (volwaardig) lid kan worden van de Europese Unie. Voor- en tegenstanders van een Turks lidmaatschap gebruiken geografische, religieuze, culturele, politiek-maatschappelijke, bestuurlijke, historische en economische argumenten die al dan niet voor een Turks lidmaatschap zouden moeten pleiten. Nu de Europese Commissie dit najaar in haar reguliere rapportage het sein op oranje heeft gezet om de onderhandelingen met Turkije te openen, is het woord deze maand aan de regeringsleiders dit advies al dan niet op te volgen. Het debat is zo heftig, aangezien de Europese lidstaten tot op het (partijpolitieke) bot verdeeld zijn over de vraag of Turkije, op termijn, kan toetreden. De kwestie-Turkije, als potentiële splijtzwam binnen de EU, heeft geresulteerd in een indrukwekkende hoeveelheid (wetenschappelijke) publikaties, opinieartikelen, conferenties, symposia en media-aandacht. Gezien de ondertitel 'Grenzen aan Europa' lijkt deze bundel in eerste instantie deel uit te maken van dit Europabreed gevoerde debat.

Het boek van 104 blz., gepresenteerd op 3 juni 2004 als de tweede publikatie van het 'onderzoeksproces' *Het Volk en Europa* is een project van het consortium *Voice of Civil Europe*, bestaande uit de inhoudelijk verantwoordelijke Vereniging Democratisch Europa (VDE), de European Foundation on Social Quality, de Felix Meritis Foundation en het Forum voor Democratische Ontwikkeling. Het bevat 17 bijdragen van auteurs van zeer diverse achtergrond.

De eerste hoofdstukken versterken de indruk dat het gaat over de

grenzen van Europa. In de eerste bijdrage wordt de doelstelling van het boek (verder) gepreciseerd. Het bestaat uit een pleidooi van Paul Kapteyn, voorzitter van de VDE, om publiekelijk richting en doel te geven aan het Europese integratieproces, wat in 1996 de belangrijkste doelstelling was voor de oprichting van de VDE. In deze beschouwing staat de 'finalité' van de Unie centraal: waarheen zijn we op weg? Een supranationale vrije markt, de visie van Bolkestein, of toch een (meer) federalistisch Europa? Na deze opening volgt een bijdrage van Enie Wesseldijk, waarin aandacht wordt besteed aan de nieuwe (culturele) grenzen binnen Europa en de veranderlijkheid van schijnbaar vaststaande (politieke) grenzen op het continent.

Eén van de meest lezenswaardige bijdragen is afkomstig van de Euro-parlementariërs Joost Lagendijk en Jan Marinus Wiersma. In 'De ultieme grenzen van de Europese Unie' (eerder verschenen in *Socialisme & Democratie*) benoemen ze Europa als de ontmoeting tussen een ruimte en een project, waarbij de ruimte staat voor het continent of cultuurgebied Europa en het project gesymboliseerd wordt door het politieke Europa, ofwel de EU. Dé kernvraag die de auteurs trachten te beantwoorden is of de ruimtelijke dimensie, het continent Europa, op termijn synoniem kan worden met het politieke project dat de EU is. Deze vraag wordt beantwoord aan de hand van vier criteria. Het eerste criterium refereert aan art. 1 van de Grondwet, dat stelt dat de Unie openstaat voor alle Europese staten die haar waarden eerbiedigen [...],

Ernst John Kaars Sijpesteijn (red.): *Het Volk en Europa. Grenzen aan Europa*. Amsterdam: Vereniging Democratisch Europa (VDE), 2004; vi + 104 blz.; 5,- euro; ISBN: 90-808345-2-1

wat aldus de vraag oproept of aspirant-leden metterdaad kunnen functioneren binnen de Europese waardengemeenschap. Het tweede criterium refereert aan het gegeven dat alle voorafgaande uitbreidingen gepaard zijn gegaan met (institutionele) interne hervormingen: het proces van verbreding en verdieping. Dit criterium stelt dat de toetreding van nieuwe lidstaten de interne verhoudingen binnen de EU niet scheef mag trekken.

Het derde criterium heeft betrekking op het grenslandenbeleid van de Unie: de verhouding met de buitenwereld en dan speciaal met Rusland, inzake het drietal landen dat tussen Rusland en de (toekomstige) EU ligt ingeklemd: Oekraïne, Wit-Rusland en Moldavië. Beide laatste landen zouden op (zeer) lange termijn kunnen toetreden, wat voor Oekraïne al problematischer wordt en in het geval van Rusland volgens de auteurs zelfs ondenkbaar is. Het laatste criterium, door de auteurs aangeduid als het meest voor de hand liggend, betreft de geografische aansluiting. Lagendijk en Wiersma onderschrijven de visie van de Europese Commissie, neergelegd in het document *Wider Europe*, om oude en nieuwe burenen te laten participeren in het EU-beleid, zonder een formeel lidmaatschap, waardoor 'de instabiele randen van Europa perspectief [...] (krijgen) op stabiliteit en welvaart'.

Redacteur van het dagblad *Trouw*, Co Welgraven, sluit in zijn hoofdstuk 'De EU is nog lang niet

af' een mogelijke toetreding van Rusland in de verre toekomst *niet* uit. Zijn centrale stelling is dat iedere uitbreiding positief heeft uitgepakt voor zowel toetreders als EEG/EG/EU. In een haarfijne analyse ontrafelt Welgraven de ook in de Nederlandse politiek veelvuldig gebezigde openlijke scepsis ten aanzien van de meest recente en toekomstige uitbreidingen.

Deze eerste vier hoofdstukken, elk met hun eigen visie en invalshoek, vormen een waardevolle bijdrage aan het debat over de 'Grenzen aan Europa'. De teneur van de volgende bijdragen is echter inhoudelijk geheel anders en in deze context dient dan ook het voorwoord gelezen te worden. Hierin staat de belangrijkste doelstelling van deze publikatie weergegeven: het beoogt het debat over Europa te stimuleren. '[D]e Europese Unie verdient [...] de volle aandacht van alle geledingen van haar bevolking.' Het onderzoeksproces zou een breed en scherp gevoerde discussie over de fundamentele vraagstukken van Europees beleid en de Europese structuur moeten stimuleren. Op deze wijze zou dit boek een bijdrage kunnen leveren aan de verkenning van de beperkingen en grenzen aan de integratie in politieke en culturele zin. De misleidende titel 'Grenzen aan Europa' dient derhalve metaforisch opgevat te worden en geïnterpreteerd te worden als 'grenzen aan de Europese integratie' in de meest ruime zin van het woord.

Hierbij openbaart zich een manco van deze bundel. De brede interpretatie 'Grenzen aan de Europese integratie' omvat nagenoeg ieder domein. De volgende twaalf bijdragen in deze bundel zijn gelijk de spreekwoordelijke kikkers in de kruiwagen: men springt alle kanten op. In deze bijdragen is weinig lijn te ontwaren, met een overzicht van de interne (politieke) ontwikkelingen in Oekraïne en de (bijna niet bestaande) relatie tot de EU; een lobbycasus over de liberalisering

van het spoor; een bijdrage over het subsidiariteitsprincipe, waarbij het bekende theoretische concept van 'spill-over' (door de auteur 'euro-greep' genoemd) onder andere geïllustreerd wordt door de toegang tot het nationale (hoger) onderwijs voor EU-studenten. Vervolgens staat de rol van de decentrale overheden ten opzichte van 'Brussel' centraal, gevolgd door een beschouwing over de concurrentiekracht én het overlevingsvermogen van de Europese welvaartsstaat.

Via een zijsporang over de rol en invloed van de – overigens zeer marginale – Europese cultuurpolitiek, belandt het boek verderop bij de positie van moslims in Europa en wordt speciaal hun participatie in het publieke domein aan de orde gesteld. Op zichzelf zijn veel van deze (individuele) bijdragen zeer lezenswaardig, maar of ze thuishoren in een bundel die, in de woorden van Kapteyn, publiekelijk richting en doel dient te geven aan het Europese integratieproces, blijft geheel onduidelijk.

Kritiekpunt is dat de diverse bijdragen beter op elkaar afgestemd hadden kunnen worden. Verscheidene auteurs brengen Turkije diverse malen over het voetlicht, en het is vermoeiend in verschillende gradaties telkens dezelfde argumenten pro- en contra de revue te zien passeren. Daarnaast hinkt de bundel op twee gedachten. Verhalende, essayachtige bijdragen worden afgewisseld door meer doorwrochte wetenschappelijke bijdragen, bijvoorbeeld die van Damiaan Meuwissen en Deniz Coskun. Meuwissen besteedt onder andere aandacht aan het concept van vrijheid, als het concept dat de kern uitmaakt van de Europese identiteit. Via filosofische beschouwingen, waarbij Descartes, Kant, Rousseau, Hegel en het (post)modernisme de revue passeren, zou zijn aangetoond dat er zoiets als een Europese identiteit bestaat. De lezer is dan echter allang het spoor bijster. Coskun pre-

tendeert een genealogie te geven van het Europees constitutioneel gedachtegoed, waarbij het volstrekt arbitrair blijft waarom dit opgehangen zou moeten worden aan het *Verfassungspatriotismus* van de in het interbellum actieve filosoof Ernst Cassirer en waarbij net als bij Meuwissen weer gretig uit werken van Kant, Hegel en zelfs Hugo de Groot wordt geciteerd. Deze twee beschouwingen worden dan weer gevolgd door een zeer lezenswaardig essay van Arend Soeteman, waarin hij op zoek gaat naar 'de ziel van Europa', hetgeen het ambivalente karakter van deze bundel illustreert: té veel onderwerpen té veel verschillend van opzet en té veel verschillend van omvang.

Het lijkt er dan ook op dat een aantal auteurs voornamelijk hun eigen stokpaardje berijdt; wat deze bijdragen nu precies te maken hebben met 'Het Volk en Europa' blijft, op enkele uitzonderingen na, geheel in het ongewisse. Net als diverse andere initiatieven, publikaties en fora beoogt dit project (het toememende belang van) Europa van een breder draagvlak te voorzien. Of deze publikatie hiertoe een bijdrage kan leveren, valt te betwijfelen. Met een striktere redactie, betere afstemming van de (inhoud van de) artikelen en een meer nauwgezette selectie van de bijdragen had deze publikatie aan kracht gewonnen. Waar gaat deze bundel nu precies over? Over de grenzen van Europa? Over de constitutie? Over Europa als waardengemeenschap? Over de toetreding van Turkije? Waar gaat deze bundel *niet* over? Eigenlijk gaat het over al deze onderwerpen, zonder dat die diepgaand worden uitgewerkt. Nu blijft 'het Volk', door de misleidende titel 'Grenzen aan Europa' en de veelheid van onderwerpen in verwarring achter.

DRS R. BOUDEWIJN is als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de afdeling Opleidingen van het Instituut Clingendael.

Islam als struikelblok?

THIJL SUNIER

Op 6 oktober jl. heeft de Europese Commissie besloten te adviseren op termijn met Turkije onderhandelingen te openen over toetreding tot de EU. Een datum is niet genoemd door de Commissie. Bovendien kan de Europese Raad, die in december bijeenkomt, besluiten dat het nog te vroeg is voor onderhandelingen. Als dit allemaal wel gunstig uitpakt voor Turkije, dan nog bestaat de mogelijkheid dat afzonderlijke lidstaten zich tegen een eventuele toetreding verzetten. Kortom, er zal nog heel wat water door de Bosporus vloeien, voordat Turkije zich metterdaad volwaardig lid mag noemen.

Wanneer dat zal zijn, is onmogelijk te zeggen, maar het zeer waarschijnlijk dat het méér dan een halve eeuw zal zijn na het moment dat Turkije in 1959 onderhandelingen begon met de EEG over toetreding. De integratie van Turkije in Europa gaat echter nog verder terug. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het land neutraal. Dat was een uitvloeisel van de politieke erfenis van de grondlegger van de republiek, Kemal Atatürk, die in 1938 overleed. Onder zijn leiding had Turkije zich losgemaakt van de knellende economische afhankelijkheid van het Westen waarin het aan het eind van de 19de eeuw terecht was gekomen. Economische onafhankelijkheid was een van de kernpunten van het beleid van de kemalisten. Die *onafhankelijkheid* speelde een veel groter rol in de politiek dan de culturele en sociale verwestering, zoals vaak wordt beweerd. Ook terugdringing van de islam naar de privé-sfeer en het onder staatscontrole brengen van islamitische instituties moeten voor een belangrijk deel begrepen worden tegen de achtergrond van die hang naar onafhankelijkheid. Atatürk moet zich daar-

om waarschijnlijk in zijn graf hebben omgedraaid toen het land zich direct na de oorlog stap voor stap op het Westen oriënteerde door achtereenvolgens lid te worden van de OEES (voorloper van de OESO) in 1948, van de Raad van Europa in 1949, van de NAVO in 1952, van het Balkanpact in 1953 en van het Bagdadpact in 1955. In 1963 werd met de EEG een associatieverdrag gesloten dat de weg opende voor volledig lidmaatschap begin jaren tachtig. Al in 1945 was het land lid geworden van de Verenigde Naties.

Die verstrengeling had alles te maken met de complexe situatie waarin het land kort vóór de Tweede Wereldoorlog verkeerde. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwam Turkije ondanks de neutraliteit in grote economische problemen. Tot 1945 werd die neutraliteit gehandhaafd. Pas op 23 februari van dat jaar verklaarde het land Duitsland de oorlog. Dit was de voorwaarde die de Amerikanen stelden voor hulp. In dat zelfde jaar werd het éénpartijstelsel opgeheven en in 1946 werden voor het eerst in de Turkse geschiedenis vrije verkiezingen gehouden. De onderhandelingen met de EEG in 1959 waren eigenlijk een logische stap in een veel breder proces van incorporatie. Na de Tweede Wereldoorlog werd Turkije niet alleen een belangrijke economische partner van het Westen, vooral het militaire bondgenootschap tijdens de hoogtijdagen van de Koude Oorlog kwam het Westen goed van pas.

In 1987 vroeg Turkije conform de gang van zaken het lidmaatschap aan. Dat werd toen vooralsnog afgewezen, omdat Turkije nog niet toe

Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR): *De Europese Unie, Turkije en de islam* (WRR-Rapport 69).

Amsterdam: Amsterdam University Press, juni 2004; 176 blz.; 29,95 euro; ISBN: 90-5356-692-9

zou zijn aan lidmaatschap. Intussen werd het land vooral gezien als leverancier van migranten. Europa deed er in die jaren alles aan om de toestroom een halt toe te roepen. Een andere factor die in de jaren tachtig van grote invloed was, was de verslechterde mensenrechtensituatie in het land. In 1980 had het leger voor de derde maal in de naoorlogse geschiedenis ingegrepen en er volgde een decennium van politieke repressie. Ook dit speelde een grote rol bij het besluit de toetredingsonderhandelingen vooruit te schuiven. Het belang van Turkije als militaire bondgenoot was bovendien in de loop der jaren tachtig afgenomen vanwege de sterk verbeterde betrekkingen met de Sovjetunie.

Tegelijk echter nam in de jaren tachtig de aandacht voor de islam toe. Dat had niet in de laatste plaats te maken met de ontwikkelingen in de islamitische wereld, met als voorlopige apotheose de affaire-Rushdie in 1989. Tijdens de Golfoorlog van 1991 was Turkije weliswaar loyaal bondgenoot van de alliantie tegen Saddam Hoessein, maar in de publieke opinie had zich het beeld gevestigd dat Turkije toch vooral een islamitisch land is. Sindsdien is dat argument niet meer van tafel verdwenen en is die cultureel-religieuze scheidslijn een steeds prominenter rol gaan spelen in het debat. Recente gebeurtenissen zoals '9/11' hebben dit slechts versterkt. Het meest pregnant was natuurlijk Giscard d'Estaing, oud-president van Frankrijk en voorzitter van de Euro-

pese Conventie, die in november 2002 stelde dat toetreding van Turkije het einde van Europa zou betekenen. Hij doelde daarmee vooral op het christelijk karakter van ons werelddeel. Ook in de media kwam het religieuze argument eerst aarzelend maar allengs onverbloemder naar voren. Hierbij wordt veelvuldig het beeld van Samuel Huntington opgeroepen, die spreekt over een 'clash of civilizations'.¹

In die discussie moeten we ook het WRR-rapport over Turkije plaatsen. De auteurs wilden nagaan of de Huntington-these hout snijdt. Het rapport bestaat uit drie delen. In het eerste deel wordt de relatie tussen religie, staat en samenleving in Europa behandeld. Het tweede deel gaat over Turkije zelf en is gebaseerd op het rapport van de Leidse hoogleraar turkologie Erik-Jan Zürcher, dat als bijlage is bijgevoegd.

Voor het eerste deel van het WRR-rapport is relevant. Niet dat de naar voren gebrachte argumenten nieuw zijn, maar het feit dat het karakter van Europa ter discussie wordt gesteld, komen we zelden tegen. Kennelijk staat de identiteit van Europa vast en dat is curieus, zo stellen de auteurs. Europa wordt door tegenstanders van Turkijes toetreding voorgesteld als een bolwerk van secularisatie en verlichting, of als een 'terra christiana'. De auteurs prikken een aantal van deze mythen door, om te beginnen door te stellen dat Europa geen objectief gegeven is, maar een *imagined community*, een verbeelde gemeenschap, zoals Anderson dat omschrijft.² Het is een dynamische sociale constructie, die alleen begrepen kan worden vanuit een concrete historische context. Dat impliceert dat elk land dat toetreedt op den duur van invloed zal zijn op het karakter van die verbeelde gemeenschap. Natuurlijk belanden we in een nieuwe fase van de Unie als Turkije toetreedt, maar – zo stellen de auteurs – is dat zo bezwaarlijk? De Europese integratie is allang niet meer wat zij een halve

eeuw geleden was.

Voorts stellen de auteurs vast dat de Kopenhagen-criteria weliswaar nu een belangrijke maatstaf voor toetreding van Turkije vormen, maar dat deze criteria tot opmerkelijke conclusies zouden kunnen leiden ten aanzien van de relaties tussen staat en kerk in de *huidige* EU-lidstaten. De belangrijkste is dat er helemaal geen 'Europees model' bestaat ten aanzien van die relatie. Er is sprake van grote diversiteit in de wijze waarop die relatie tussen staat en kerk geregeld is. Het adagium 'scheiding van kerk en staat', dat iedereen tegenwoordig zo gemakkelijk in de mond neemt, betekent iets totaal anders in het republikeinse Frankrijk dan in Groot-Britannië, waar de monarch tevens hoofd is van de Anglicaanse kerk. Sommige landen kennen een systeem van erkenning van religieuze denominaties, andere niet. Voorts zijn tal van historisch-sociologische, politieke en demografische verschillen van grote invloed op de bijzondere positie van religie in de samenleving. Het 'Turkse model' valt daarbij geenszins uit de toon. Er is, met andere woorden, geen enkel land waar een 'zuivere' scheiding van kerk en staat bestaat en bovendien is deze relatie voortdurend in ontwikkeling. Tegenstanders van toetreding van Turkije beroepen zich dus op een model dat er helemaal niet is. 'Seculier Europa' is een politiek *statement*, geen feitelijk gegeven.

Het tweede deel van het rapport, dat over Turkije gaat, is in zijn geheel gebaseerd op het verslag van Zürcher en Van der Linden, dat verderop in het rapport is opgenomen. Aangezien de auteurs de conclusies uit dat verslag vrijwel integraal overnemen, zal ik beide teksten gezamenlijk behandelen. Er worden vier hoofdvragen gesteld. De eerste betreft de historische wortels van het secularisme. Een belangrijk punt dat de auteurs hier naar voren brengen, is dat de seculiere traditie, in de zin dat er sprake is van een

scheiding van wereldlijke en geestelijke machten, al vroeg in de 19de eeuw ontstond. Helemaal niet zoveel later dan in West-Europa dus. Het Osmaanse rijk, de voorloper van het huidige Turkije, had al medio 19de eeuw een ambtelijk en juridisch bestel waarin de islam maar een zeer beperkte plaats had. Het Osmaanse rijk was in die periode helemaal niet de theocratie die er vaak, niet in de laatste plaats door moslims zelf, van wordt gemaakt.

Pas eind 19de eeuw en in de eerste decennia van de 20ste eeuw werd secularisatie een 'politiek issue'. De politieke strijd die losbrandde en die na de Eerste Wereldoorlog voorlopig werd beslecht in het voordeel van de aanhangers van Atatürk, was in feite een strijd om de vraag hoe de *relatie* tussen islam en staat eruit diende te zien. De kemalisten zetten de bestuurlijke traditie van de Osmanen voort, maar 'overgoten' die met een tamelijk repressieve controle op alle uitingen van de islam, vergezeld van een militante anti-islamitische campagne. In feite was er dus in de jaren vóór de Tweede Wereldoorlog helemaal geen sprake van scheiding van religie en staat in Turkije.

De auteurs komen dan tot de interessante stelling dat de democratisering van na de Tweede Wereldoorlog enerzijds heeft geresulteerd in een geleidelijker terugdringing van die staatscontrole, maar anderzijds tot een groeiende betekenis van de islam als politieke factor. Daarmee raken zij aan een zeer actuele discussie over de relatie tussen islam, staat en democratie. De grote vraag waar heel veel landen in de islamitische wereld zich thans voor gesteld zien, is of islamitische politieke groeperingen via een proces van democratisering politieke macht moeten kunnen verwerven, of dat via ondemocratische middelen die weg naar de macht geblokkeerd moet worden. Militante secularisten, zoals ze in Turkije maar ook bij ons bij bosjes rondlopen,

neigen vaak naar het tweede alternatief en zijn bereid de rol van het leger te gedogen in de strijd tegen die vermaledijde politieke islam. Gelukkig is de aandacht voor de twijfelachtige rol van het leger in Turkije in EU-kringen sterk toegenomen, zo constateren ook de auteurs van het WRR-rapport. Maar het is nog maar ruim twintig jaar geleden dat de toenmalige NAVO-secretaris-generaal Luns de Turkse junta grote patriotten noemde.

In het geval van Turkije zeggen tegenstanders van meer vrijheid voor de politieke islam dat de huidige islamitische partijen wolven in schaapskleren zijn. Als zij via democratische weg de macht hebben, schaffen ze de democratie eenvoudig af. Onzin, zeggen voorstanders. Isla-

mitische partijen die in de afgelopen halve eeuw aan het politieke bedrijf in Turkije hebben deelgenomen, hebben allang aangetoond die democratische habitus te hebben geïnternaliseerd. Bovendien is er de laatste decennia sprake van een snel groeiende *civil society*, een belangrijke voorwaarde voor democratische worteling.

Op grond van deze analyse komen de auteurs van het WRR-rapport dan tot de conclusie dat er geen inhoudelijke redenen zijn om Turkije niet tot de EU toe te laten. Dat is op zich zelf een duidelijke conclusie, maar de vraag blijft of dit advies – zelfs al is het van een respectabel college als de WRR – de besluitvorming zal beïnvloeden. Op elk van de argumenten zijn tegenar-

gumenten geformuleerd, terecht of niet terecht. Voor- en tegenstanders hebben hun hakken diep in het zand gezet, terwijl buiten deze discussie om de definitieve beslissing waarschijnlijk op puur ambtelijke en diplomatieke gronden wordt genomen.

Noten

- 1 S. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York: Simon & Schuster, 1996.
- 2 B. Anderson, *Imagined Communities*, Londen: Verso, 1995.

DR THIJL SUNIER is antropoloog, verbonden aan de afdeling Sociologie/Antropologie van de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in politieke islam in Europa en Turkije.

Europa en de gevaren van niet-conventionele aanslagen

MARIANNE VAN LEEUWEN

In juli 2004 publiceerde het Institute for Security Studies, een denktank van de Europese Unie in Parijs, een compacte studie van de hand van Gustav Lindstrom, getiteld *Protecting the European Homeland. The CBR dimension*. Lindstrom schetst de activiteiten die sinds de aanslagen van 11 september 2001 binnen Europa zijn ondernomen op het gebied van bescherming van de burgerbevolking tegen chemische, biologische en radiologische aanslagen. Onder het hoofd Europa heeft hij zowel EU-brede als nationale voorstellen, schema's en maatregelen vervat.

Lindstrom begint met een dreigingsinschatting. Hoe waarschijnlijk is het dat terroristen in staat zijn tot het plegen van aanslagen met niet-conventionele middelen en daarmee rechtstreeks mensen treffen of eventueel ook de menselijke leefomgeving (in het bijzonder de voedsel- en watervoorziening)? Terecht merkt de auteur op dat het aantal

concrete voorbeelden van aanslagen met niet-conventionele middelen tot nu toe zeer beperkt is gebleven. Het is waarschijnlijker, zo voegt hij daaraan toe, dat niet-conventionele aanslagen, als ze plaatsvinden, de getroffen samenleving zullen *ontwrichten* dan dat ze een massaal dodelijk effect sorteren. Er zal waarschijnlijk eerder sprake zijn van maatschappelijke ontwrichting (*disruption*) dan van massale vernietiging van mensenlevens (*destruction*). Dat effect kan overigens ook buitengewoon ingrijpend zijn. Lindstrom betoogt overtuigend dat een aantal technische hindernissen steeds lager aan het worden is. Daarmee neemt logischerwijs de waarschijnlijkheid van een niet-conventionele aanslag in vergelijking met vroeger toe.

In een serie korte paragrafen

Gustav Lindstrom: Protecting the European Homeland. The CBR dimension (*Chaillot Paper*, 69).

Parijs: Institute for Security Studies, juli 2004; 132 blz.; ISSN: 1017-7566

loopt Lindstrom langs diverse chemische, biologische en radiologische middelen die in een aanslag denkbaar gebruikt zouden kunnen worden. Hij behandelt daarbij de 'plus'- en 'min'-punten vanuit het oogpunt van een aanslagpleger. Hij let op verkrijgbaarheid, hanteerbaarheid en denkbaar effect van middelen en wijst ook op mogelijkheden voor terroristen om met conventionele explosieven of door sabotage een niet-conventionele uitwerking te bereiken – bijvoorbeeld door aanslagen op tankauto's, treinen of schepen waarbij schadelijke chemische of nucleaire stoffen vrijkomen.

Vervolgens legt hij de vraag voor wat in Europees verband gedaan

wordt om de bevolking te beschermen tegen chemische, biologische of radiologische aanslagen. Uit zijn compacte overzicht blijkt dat sinds '9/11' weliswaar op Europees niveau veel planning heeft plaatsgevonden, maar dat praktische coördinatie, informatie-uitwisseling of harmonisatie van het instrumentarium nog het nodige te wensen overlaten. Personeelsbezetting en financiën van gespecialiseerde Europese organen als het *Monitoring and Information Center* laten te wensen over. Uit lezing van zijn hoofdstuk ontkomt men ook niet geheel aan de indruk dat er mogelijk eerder te veel dan te weinig van ingewikkelde afkortingen voorziene instanties in het leven zijn geroepen. Een andere voorname begrenzing van de Europese slagkracht vormt de omstandigheid dat veel lidstaten toch graag een stevige mate van zelfredzaamheid nastreven. Dat heeft het voordeel van grotere, of in elk geval snellere, slagkracht, bijvoorbeeld omdat informatie-uitwisseling gemakkelijker is en minder problemen zullen bestaan ten aanzien van de inzetbaarheid van hulpmiddelen. Bij aanslagen met werkelijk grootschalige gevolgen (bijvoorbeeld een aanslag met een radiologisch middel, die tot grootschalige en langdurige ontسمetting noopt) en bij aanslagen met grensoverschrijdend effect, zal niettemin de nationale capaciteit al snel ontoereikend blijken.

Lindstrom evalueert in dit hoofdstuk ook een aantal grote nationale oefeningen in crisisbeheersing na een zware niet-conventionele aanslag in het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk. Verbetering van informatie-uitwisseling blijkt ook op nationaal niveau nog dringend noodzakelijk. Daarnaast moet de financiering van het *crisismanagement*-apparaat verbeterd worden. Nu worden fondsen dikwijls te verbrokkeld ingezet, aldus Lindstrom.

De schrijver komt, alles overziend, tot de slotsom dat bestrijding

van de gevolgen van aanslagen met nucleaire, radiologische, chemische of biologische middelen het best zou kunnen worden gelegd bij een Europese coördinator voor *Homeland Security*. Hij beargumenteert deze stelling jammer genoeg niet echt. De gedachte is in theorie logisch. De effecten van een zware niet-conventionele aanslag kunnen immers grensoverschrijdend zijn, bijvoorbeeld als er radiologische of chemische lucht- of watervervuiling bij optreedt, of wanneer de klap komt in de vorm van een besmettelijke ziekte. Onder zulke omstandigheden kan denkkelijk het meest slagvaardig worden gereageerd als er geharmoniseerde draaiboeken klaar liggen (waarin o.a. de communicatielijnen tussen de diverse hulpverleners duidelijk zijn vastgelegd), gewerkt wordt met gestandaardiseerde apparatuur, enz.

Lindstrom lijkt echter ook in te zien dat snelle verwerkelijking van een dergelijk groot, supranationaal en tegelijkertijd slagvaardig orgaan niet van een leien dakje zou gaan. Het zou politiek en bestuurlijk heel wat voeten in de aarde hebben. Het zou ook onder veel denkbare aanslagscenario's niet het initiatief bij crisismanagement hoeven nemen, omdat de nationale of regionale autoriteiten het zelf af kunnen. Dan geldt: hoe korter en simpeler de communicatielijnen, des te beter.

Lindstrom roept daarom ook op tot *nauwere samenwerking* op EU-niveau tussen de lidstaten. Die samenwerking zou gestalte kunnen krijgen in de vorm van frequente gezamenlijke oefeningen, een informatie-databank, een EU-depot voor vaccins, alsmede financiële *back-up* van de Unie voor programma's voor bescherming van de burgerbevolking. Op nationaal niveau raadt hij lidstaten van de Unie aan prioriteit te geven aan vormen van bescherming van de burgerbevolking met lage kosten en hoog resultaat. Met zijn adviezen trapt hij een beetje open deuren in. Voor de hand ligt,

zo stelt hij, het extra beveiligen van sensitieve installaties (chemische fabrieken) of transporten (chemisch, nucleair afval). Dat is ook nuttig ter voorkoming van 'gewone' ongelukken. Bovendien: terroristen zullen nog eerder een conventionele aanslag proberen te plegen op zo'n sensitieve installatie of sensitief transport dan dat ze VX of een nucleair explosief zullen vervaardigen en daarmee hun slag zullen slaan. Verder spoort Lindstrom aan tot oefenen, in de praktijk en met simulaties, en reikt daarbij een paar valabele, maar nogal voor de hand liggende suggesties aan.

Protecting the European Homeland; the CBR dimension is een handzaam en zorgvuldig uitgewerkt overzicht van wat er zoal aan niet-conventionele aanslagen denkbaar is en hoe overheden op uiteenlopende niveaus zichzelf en hun bevolking daartegen kunnen beschermen. De auteur heeft zijn vraagstuk vooral technisch en administratief benaderd. De aanbevelingen zijn adequaat, hoewel niet origineel. Lindstroms bundel bevat verder in een bijlage zeer compacte gegevens over de burgerbeschermings-organisatie in de lidstaten van de Unie. Kortom: een degelijk overzicht zonder baanbrekende conclusies.

MARIANNE VAN LEEUWEN

is oud-redacteur van de *Internationale Spectator*.

Duitse *Realpolitik* als stoorzender voor de Baltische ambities

JEROEN BULT

Voor Estland, Letland en Litouwen was 2004 een historisch jaar. Op 29 maart maakten de premiers Parts, Emsis en Brazauskas hun opwachting in het Witte Huis, alwaar tijdens een ceremonie de door de drie kleine landen zo fel begeerde toetreding tot de NAVO werd bezegeld. De glimlach op het gezicht van Estlands minister van buitenlandse zaken Kristiina Ojuland tijdens het hijsen van de Estse vlag voor het NAVO-hoofdkwartier in Brussel, vier dagen later, sprak boekdelen – eindelijk was haar land erin geslaagd te ontsnappen uit de grauwe schemerzone tussen West-Europa en Rusland, de voormalige kolonisator. De opname van het trio in de gelederen van de Europese Unie, die volgde op 1 mei, behelsde de definitieve verankering van dit drietal in de Westerse waardengemeenschap.

Eén van de regeringsleiders die superlatieven te kort kwamen om de historische betekenis van de oostwaartse verbreding van NAVO en EU te duiden, was de Duitse kanselier Schröder. Nu is hoogdraverige retoriek bij dergelijke gebeurtenissen natuurlijk onvermijdelijk, maar in Tallinn, Riga en Vilnius zullen de warme woorden uit Berlijn een weinig geloofwaardige en overtuigende indruk hebben gemaakt. Althans, dit gevoel dringt zich op na lezing van het boek *Germany and The Baltic Problem After the Cold War* van de Duits-Britse historica Kristina Spohr Readman. Spohr, verbonden aan de London School of Economics, toont namelijk aan dat de Bondsrepubliek in de jaren negentig vooral lippen dienst bewees aan het streven van de Balten zo snel mogelijk op te gaan in de Westerse samenwerkingsverbanden en zich in de dagelijkse praktijk liet leiden door het ontwikkelen van een duurzame verstand-

houding met het Rusland van Boris Jeltsin.

De opzet van Spohrs boek is evenwel breder. Centraal staat de *Ostpolitik* van het herenigde Duitsland. De relatie met het Balticum wendt zij, in de hoedanigheid van een *case study*, aan ter illustratie van de problemen waarmee het *Kanzleramt* en het *Auswärtiges Amt* zichzelf geconfronteerd zagen. Volgens de auteur behoren drie van de vijf aan het Duitse vraagstuk inherente uitdagingen – *unity, identity en civic culture* – min of meer tot het verleden. De factoren *place en power* lieten zich echter in het geheel niet uitbannen en zouden vooral in het Duitse beleid jegens het Oosten een alles bepalende rol gaan spelen.

Spohr geeft allereerst een uitgebreide inleidende schets van de buitenlandse politiek van de Bondsrepubliek. Zij meent dat die politiek in het vorig decennium werd gekenmerkt door een sterke mate van tweeledigheid. *Enerzijds* bleef het land loyaal aan het transatlantisch bondgenootschap en aan het ideaal van de Europese integratie. De regering-Kohl beseftte de verwachtingen van de NAVO-partners en stuurde aan op spoedige militaire volwassenwording van zijn land. De uitspraak van het Constitutionele Hof te Karlsruhe van juli 1994 dat deelname van Duitse troepen aan 'out-of-area'-operaties geenszins in strijd was met de Duitse grondwet, betekende dan ook een belangrijke steun in de rug voor Kohl; niets stond inzet van de *Bundeswehr* in het door burgeroorlog verscheurde Bosnië nog in de weg.

De *Europese eenwording* zag Kohl

Kristina Spohr Readman: *Germany and The Baltic Problem After the Cold War. The Development of a New Ostpolitik 1989-2000.* (Preface by Hans-Dietrich Genscher).

Londen/New York: Routledge/Taylor & Francis Group, 2004; 264 blz. (incl. register); 63,= euro; ISBN: 0-714-65515-5

als zijn levenswerk, wat beslist niet betekende dat hij het nationaal belang verwaarloosde. Bonn drukte strenge voorwaarden voor deelname aan de EMU door en drong met het oog op de toenemende problemen in de voormalige DDR en het stagneren van de economische groei als zodanig aan op lagere afdrachten aan Brussel. Men zou dus kunnen stellen dat er na 1990 nauwelijks afbreuk is gedaan aan het post-nationale karakter van de politiek van *Westbindung* (het sterkere militaire engagement leidde vooral tot verhitte debatten in Duitsland zelf); pas onder Kohls opvolger Schröder zou de Bondsrepubliek een meer assertieve koers inslaan.

De door Kohl geïmplementeerde *Ostpolitik* roept een *ander beeld* op. Spohr belicht de *geopolitieke consequenties* van de *Mittellage*, waarin Duitsland zich in 1990 plotseling weer bevond. De auteur zet op overtuigende wijze uiteen dat Duitsland zich hierbij van een bij vlagen kille *Realpolitik* bediende. Het beleid bestond uit twee componenten: een *Rußland-* en een *Osteuropapolitik*. Al vanaf de val van de Muur genoot eerstgenoemde component duidelijk prioriteit. De groeiende onrust in de Baltische landen kwam kanselier Kohl, die – de leegloop van de DDR en zijn eigen herverkiezing indachtig – vaart wilde zetten achter het herenigingsproces, dan ook buitengewoon ongelegen. Kohl wist dat hij was aangewezen op sovjetleider

Michail Gorbatsjov om de 2+4-onderhandelingen goed af te ronden en dat diens instemming met toetreding van héél Duitsland tot de NAVO moest worden verkregen.

Ook na de ineenstorting van het sovjetimperium bleef Kohl de *band met Moskou* cultiveren. De Russische president Jeltsin, met wie Kohl een heuse *Saunafreundschaft* ontwikkelde, gold in Bonn als baken van stabiliteit; respect voor het Russisch belang, het inkapselen van Rusland in de internationale kaders en talloze miljardenkredieten moesten Jeltsins positie verstevigen. Chaos in Rusland en vertraging van de terugtrekking van Duitse bodem van wat ooit het Rode Leger was, moesten koste wat kost worden voorkomen.

Spohr toont aan dat de Bondsrepubliek nimmer werkelijke belangstelling voor (de positie van) de Baltische landen heeft getoond. Het land speelde geen rol van betekenis bij het herstel van de onafhankelijk-

heid van Estland, Letland en Litouwen in augustus 1991 en bekommerde zich nauwelijks om het drietal, toen dat kenbaar maakte aansluiting te willen zoeken bij het Westen. Sterker nog, kanselier Kohl deed weinig moeite zijn begrip voor het bikkelharde Russische verzet tegen een NAVO-lidmaatschap van de Balten te verhullen. Duitsland concentreerde zich op Polen, Tsjechië en Hongarije – hun toetreding vormde geen noemenswaardige bedreiging voor Rusland – en liet, bij monde van minister van defensie Rühle, de Baltische landen in augustus 1995 zelfs weten dat zij niet in aanmerking zouden komen voor de eerste uitbreidingsronde van de NAVO. De ministers van buitenlandse zaken Genscher en Kinkel legden iets meer begrip aan de dag, maar beperkten zich tot *soft security* (hulp bij de opbouw van de markteconomie, rechtsstaat, enz.) en ze konden niet opboksen tegen Kohls

overwicht. Zeven jaar later, tijdens de NAVO-top in Praag, zouden Estland, Letland en Litouwen alsnog worden genomineerd voor het lidmaatschap. Aan deze doorbraak lag eerder Amerikaanse doortastendheid dan Duitse interesse ten grondslag – kanselier Schröder koestert de banden met Moskou niet minder dan zijn illustere voorganger placht te doen.

Wellicht had Kristina Spohr Readman er verstandiger aan gedaan de opzet van haar studie iets minder breed te maken en zich geheel te concentreren op de boeiende driehoeksverhouding Duitsland-Balticum-Rusland. Maar haar boek werpt een interessant licht op de buitenlandse politiek van de Bondsrepubliek; het is een welkome aanvulling op de nog altijd karige literatuur over de Baltische landen.

JEROEN BULT is historicus en publicist. Hij schrijft o.a. voor de Estse krant *Eesti Postimees*.

Oorlogsverslaggeving op enige afstand

PREDRAG VITKOVIĆ

Het Nederlandse beeld over internationale conflicten is in de loop der eeuwen sterk bepaald door vaderlandse oorlogsverslaggevers en correspondenten die het ter plekke vaak met beperkte middelen en dito kennis van zaken hebben moeten stellen. Dit is in een notendop waar het boek van oorlogsverslaggever Arnold Karskens *Pleisters op de ogen, pleisters op de mond. De geschiedenis van de Nederlandse oorlogsverslaggeving van Heiligerlee tot Kosovo* (2001) over gaat. In zijn boek heeft hij veel ruimte vrijgemaakt voor de voorbije oorlogen in voormalig Joegoslavië. Het is een gedetailleerde beschrijving van de vele valkuilen waarin Nederlandse verslaggevers zijn terechtgekomen, o.a. door in de conflicten meestal partij te kiezen voor de *underdog*.

Yaël Vinckx, die van 1999 tot 2003 correspondentie in het voormalig Joegoslavië was en onder meer ten tijde van de oorlog om Kosovo vanuit Macedonië verslag deed, komt er niet in voor. Ze geeft in haar boek *Joegoslavië achter de schermen* aan, welke beperkingen ze zelf heeft ondervonden. Zo arriveerde ze op de Balkan toen 'haar eerste oorlog' al was uitgebroken; ze had ter voorbereiding tientallen artikelen en boeken over voormalig Joegoslavië gelezen. De oorlog om Kosovo was naar eigen zeggen een propaganda-oorlog. Ze kon Kosovo niet in en moest het doen met de informatie van de NAVO-alliantie, die de woor-

Y. Vinckx: *Joegoslavië achter de schermen. Afscheid van een land.*
Amsterdam: Prometheus/NRC Handelsblad, 2004;
309 blz.; 17,95 euro; ISBN: 90-446-0338-8

den 'genocide' en 'etnische zuivering' te gemakkelijk en te gretig in de mond nam. Impliciet geeft ze daarmee aan dat die beperkingen en oncontroleerbare informatiestromen logischerwijs ook in haar verslaggeving hebben doorgewerkt.

Joegoslavië achter de schermen is een relaas van Vinckx' ontmoetingen met gewone burgers, die door de oorlog in hun vaderland geconfronteerd werden met een multi-etnische samenleving die langs etnische lijnen uit elkaar werd getrokken. Vinckx woont bij ze in en praat

met ze in onder meer Skopje, Belgrado en Sarajevo. Stuk voor stuk zijn het verhalen die bewijzen dat het in de afzonderlijke deelrepublieken de politieke elite van de diverse bevolkingsgroepen is geweest, die de volkeren c.q. etniciteiten tegen elkaar heeft uitgespeeld. Vinckx stelt moeilijke vragen over oorzaken van het geweld dat burgers die tientallen jaren vreedzaam hebben samengeleefd, elkaar hebben aangedaan.

Echte antwoorden blijven achterwege in dit boek, dat zich goed laat lezen. Desalniettemin maakt ze ook onnodige fouten, niet alleen in kleine details, maar ook in haar analyses van de politieke krachtenvelden op de Balkan. Zo heet de dochter van Milošević aan het begin van het boek Sonja en aan het einde Marija; krijgt de Servische jongerenbeweging 'Otpor' praktisch alle eer voor het vertrek van de 'Slager van de Balkan' (terwijl Milošević de organisatie nagenoeg ongemoeid liet en daarmee demonstreerde dat hij er niet wakker van lag); en rekent ze het de Serviërs aan dat ze Milošević door eigen toedoen zo lang in het zadel hebben weten te houden. De economische sancties, de politieke en culturele isolering en de bombardementen hebben daar, althans in Vinckx' optiek, weinig toe bijgedragen. Ook het feit dat de Socialistische Partij van Servië nooit op een meerderheid in het Servische parlement heeft kunnen rekenen én de wetenschap dat het regime-Milošević de media en politie stevig in handen had, doen daar blijkbaar niets aan af.

Vooraf doordat de 'Balkancorrespondente', die volgens de Kroaten in Zagreb niets te zoeken had, met de gewone burgers optrekt, slaagt ze erin op veel plaatsen een genuanceerd beeld neer te zetten. Eenmaal in de Servische provincie gearriveerd, aanschouwt ze met eigen ogen welke effecten de NAVO-bombardementen hebben gehad voor de totstandkoming van een 'vreedzaam, multi-etnisch en democratisch Kosovo'. De overgebleven Serviërs leven in ghet-

to's of worden uit Kosovo gejaagd. Het etnisch gemotiveerd geweld van maart 2004, dat heel Kosovo in vuur en vlam wist te zetten, schrijven de internationale waarnemers, maar ook de Albanese intellectuelen zelf, toe aan louter extremisten. Het denkbeeld van een multi-etnisch en democratisch Kosovo zou wel leven bij de gewone Albanese bevolking van Kosovo, is daarbij de gedachte. Vinckx gelooft dit niet en verlaat dit gebied dan ook gedesillusioneerd. Ze ontlokt de internationale waarnemers de uitspraak dat de Albanese nooit tevreden zijn en alsmaar meer willen.

Een soortgelijke situatie beschrijft ze in Macedonië, waar ze verslag doet van de bloedige conflicten tussen de Macedonische autoriteiten en de etnisch-Albanese rebellen. Ook hier willen de Albanese 'meer en meer'. Ze verhaalt over de connecties tussen de rebellen in Kosovo, die voor wapens zorgen, en de 'struikrovers' in Macedonië. Net als in Kosovo strijden Albanese in Macedonië met kogels en geweren voor 'democratie en vrijheden'. Vinckx merkt op dat ze in feite strijden voor een Groot-Albanië en dat alles publicitair dient te worden 'verkocht' onder het mom van een strijd voor burgerrechten.

Tussen Kosovo, Macedonië en Bosnië-Herzegovina zijn allerlei parallellen te trekken. Geen van de drie is een geïntegreerde multi-etnische samenleving. De stad Kosovska Mitrovica is verdeeld in een Servisch en Albanese gedeelte. Het Herzegovijnse Mostar is opgedeeld in een Kroatisch en een moslimgedeelte (de Serviërs zijn er verdreven). In het Macedonische Skopje leven de etnische groepen eveneens gescheiden. In het noorden wonen de Albanese, in het zuiden de Macedoniërs. In alle drie de gebieden wonen de etnische groepen naast elkaar, voor zover ze dat nog willen. In alle gevallen is sprake van buitensporige corruptie en criminaliteit en een zwakke sociaal-economische basis, waarbij de internationale waarnemers, aldus Vinckx, vooral geïnteresseerd zijn in de hoge salaris-

sen. Met veel cynisme verhaalt ze dan ook over de grenzeloze strijd tussen talloze buitenlandse organisaties die zich verdringen om allemaal dezelfde doelgroepen te bedienen.

Een groot verschil is evenwel dat in Kosovo de minderheid geen autonomie mag genieten. Hieruit blijkt weer eens hoe inconsistent het internationaal beleid is; in Bosnië-Herzegovina leven de Serviërs, Kroaten en Bosnische moslims wél in aparte administratieve eenheden naast elkaar. In Macedonië is dit zelfs onder zware buitenlandse druk opgelegd – onder fel protest van de Macedoniërs – en in Kosovo mag het weer niet.

Yaël Vinckx had alle pech. Ook de 'revolutie van 5 oktober 2000', toen een woedende menigte Milošević aan de kant had gezet en Vojislav Koštunica de nieuwe president van Joegoslavië werd, kon ze niet meemaken. Ze zat vast in Montenegro en probeerde op allerlei manieren en met veel smeergeld Servië binnen te komen. Derhalve was ze genoodzaakt de revolutie vanuit Macedonië te verslaan. Haar verblijf in Montenegro, waar ze onder andere op zoek gaat naar de familie van Milošević, gaf haar echter tijd de politieke situatie aldaar goed op te nemen. Terecht merkt ze dan ook op dat Montenegro door het Westen in zijn afscheidingsdrang werd gesteund, puur en alleen omdat de hoofdstad Podgorica Milošević de oorlog had verklaard. Dat het Westen daarbij zaken deed met politici die het met de wet niet zo nauw namen, was niet van belang. Tegen Milošević waren alle middelen, aldus Vinckx, geoorloofd. Nu Milošević het veld heeft geruimd, is echter minder sympathie voor de Montenegrijnse zelfstandigheid overgebleven. Duidelijk wordt dat ook de Montenegrijnse drang zich zoveel mogelijk van de Servische broeders te onderscheiden (identiteitskwestie) een manier is om ervoor te zorgen dat binnenlandse problemen als werkloosheid, corruptie en criminaliteit niet op de politieke agenda komen.

Een groot minpunt van Vinckx'

boek is dat zij het voor historische inzichten voornamelijk moet hebben van boeken die ten tijde van de bloedige boedelscheiding van voormalig Joegoslavië zijn geschreven en die, direct of indirect, toch van een bepaalde mate van betrokkenheid getuigen. Zo komt Vinckx met een stereotiepe verklaring van de Kosovo-mythe en weet ze zelfs op te tekenen dat de Montenegrijnse dichter en staatsman Njegos met zijn filosofi-

sche en wereldberoemde dichtwerk *Gorski Vijenac* (1847) 'etnische zuiveringen' zou propagieren. Door geschriften uit hun tijd en context te rukken, probeert ze op geconstrueerde wijze aan te tonen dat *de* Serviërs – en dat is weer zo'n cliché – van nature naar geweld neigen. Vreemd genoeg vergeet ze dat Servië – en zeker Belgrado, waar ze veel tijd heeft doorgebracht – het enige multi-etnische land is dat de successie-oor-

logen in voormalig Joegoslavië als zodanig wist te overleven. En dat geeft toch te denken.

PREDRAG VITKOVIC is werkzaam als consultant diversiteitsbeleid bij het provinciaal instituut voor maatschappelijke ontwikkeling *Stimulus* te Rotterdam. Voorts volgt hij de opleiding Oost-Europese Studies aan de Universiteit van Amsterdam.

Drie Nederlandse perspectieven op de Europese Unie

KASIA KLEINA

De Oost-Europese landen zijn getreden tot de Europese Unie en Turkije staat aan de voordeur daarvan. Belangrijker dan de discussies over de *drijfveren* achter de Europese integratie die verloren zijn gegaan lijkt nu de zoektocht naar de gezamenlijke Europese *identiteit* en de daaruit voortvloeiende normen en waarden: wat bindt ons, wat scheidt ons en hoe gaan we daarmee om. Om de discussie over 'normen en waarden' in Europa te stimuleren nam Nederland, dit half jaar voorzitter van de Europese Unie, verscheidene initiatieven. Deze bundel, aangeboden aan de Europarlementariërs, vormt een bijdrage van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen die de lezer 'kennis [wil] laten nemen van *het Nederlands perspectief op de verschillende invalshoeken van Europa*'. Drie Nederlandse schrijvers, Michaël Zeeman, Bas Heijne en Hafid Bouazza, en een fotograaf, Maarten van Schaijk, werd door Henk Pröpper, directeur van het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds, gevraagd hun persoonlijke visie te geven; de drie essays: *Dromen van Europa* van Bas Heijne, *Het gebroken gezin* van Michael Zeeman en *Islam in Europa* van Hafid Bouazza, zijn behalve in het Nederlands ook in het Frans, Engels en Duits in één boek te lezen. De rode draad van deze bundel wordt

gevormd door de desillusie over de vroegere idealen en het streven naar een realistischer benadering van de Europese integratie.

Bas Heijne roept in *Dromen over Europa* de herinneringen op aan de tijden toen de erkenning van de noodzaak tot verdere Europese integratie in de gedachtewereld zat van iedere goede Europeaan. Achter dit dogma schuilde het dictaat van 'Nooit Meer oorlog': 'eenwording was verbroedering', 'het ging om de Ander'. Nooit meer racisme, nooit meer discriminatie. Dit bevlogen idealisme en van bovenaf opgelegd streven naar een culturele, postmoderne eenheid in Europa leidden op den duur tot een tegenreactie, een ontzuivering: het oplaaieren van nationalisme (ex-Joegoslavië) en populisme (het westen). Want het ideaal bleek steeds meer een bezweringsformule, aldus Heijne. Deze fout, van vals idealisme, moet niet weer gemaakt worden nu landen met wezenlijk andere achtergrond en wezenlijk minder welvaart zijn getreden, 'het eigene dat dichtbij is, zal altijd meer gekoesterd worden, dan wat veraf is. 'Het [is] tijd om reëel te worden.' Bas Heijne schetst een somber beeld van de toekomst van de

Hafid Bouazza, Bas Heijne & Michaël Zeeman (met foto's van Maarten van Schaik): *Dromen van Europa*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2004; 130 blz.; 16,95 euro; ISBN: 90-351-2670-x

Europese integratie, maar draagt geen oplossingen aan.

Michaël Zeeman, daarentegen, buigt zich over wat hij noemt het 'gebroken gezin': het eurosceptisch geworden westen en het euro-enthousiaste oosten; hij ziet grote verschillen tussen beide, maar gaat desondanks op zoek naar een mogelijke dialoog. Om zijn visie te illustreren gebruikt hij een cyclus van gedichten van de Poolse dichter Czesław Miłosz: 'Kind van Europa'. Het gaat daarbij om het aanvaarden en koesteren van de gezamenlijke culturele en historische canon. Het gebroken gezin zal het over het verleden moeten hebben, maar in het welvarend geworden westen en zeker in Nederland na de geslaagde Culturele Revolutie van de jaren zestig heeft het historische besef plaatsgemaakt voor een posthistorisch gevoel. Er zijn zekerheden, maar velen weten niet meer hoe ze zijn ontstaan. Maar omdat het oosten en westen zo van elkaar verschillen, cultureel, economisch, politiek en vooral qua verwachtingen, is een eerlijk gesprek met elkaar zo belangrijk,

want Europa van twee verschillende snelheden zal nog voorlopig blijven bestaan. En wie niet te veel verwacht, zal niet snel teleurgesteld worden. Met de uitbreiding werden het doel, de richting en ook de finaliteit van de Unie in de Europese Grondwet al besproken. Nu moet de harteloosheid nog vermeden worden.

Hafid Bouazza richt zich in zijn essay *Islam en Europa* op de integratieproblematiek van de moslimbevolking in landen als Frankrijk en Nederland. Hij legt een band tussen mislukte integratie, identiteitsproblemen van moslimjongeren in Europa en moslimfundamentalisme. De strekking van zijn verhaal is helder: moslims zijn weinig zelfkritisch en dulden geen kritiek van buiten op hun manier van leven. De Europese waarden: democratie, met de daaraan verbonden vrijheid van meningsuiting, en scheiding van kerk en staat staan lijnrecht tegenover de dogmatische variant van de islam. Bouazza pleit ervoor dat religie een persoonlijke aangelegenheid blijft. In dit verband noemt hij *survival of the fittest*. Dit betekent zoiets als: de moslims die zich aanpassen, hebben de meeste kansen om te slagen in onze maatschappij. De moslims die zich niet aanpassen, niet kunnen omgaan met de vrijheden die deze samenleving

biedt en er niet in slagen hun leven invulling te geven, kunnen neigen naar een orthodoxe interpretatie van de islam. De auteur is pessimistisch over de mogelijkheid de radicalisering een halt toe te roepen; dit vanwege de invloed van het fundamentalisme predikende orthodoxe wahhabisme en de geldstromen die deze richting ondersteunen vanuit Saudi-Arabië.

En Europa is bang voor het islamitische fundamentalisme en niet voor moslims. Toch moeten volgens Bouazza maatregelen genomen worden om de vroegere tolerantie ten opzichte van alle moslims aan banden te leggen. Hoe ver moeten deze maatregelen gaan? Worden de moslims wel in hun waarde gelaten en hoe voorkom je dat moslims die er niet in slagen te integreren, onder invloed van orthodoxe moslims komen en radicaliseren? Deze vragen blijven onbeantwoord.

Deze bundel vormt een prikkelende en informatieve bijdrage. De ontuchtering over 'Europa' in de oude lidstaten, de wat moeilijke verhouding tussen de oude en de nieuwe leden van de Europese Unie en ten slotte de problematische positie van de islam worden op een overtuigende manier neergezet. De drie essays bieden een Nederlands perspectief op

drie verschillende invalshoeken van Europa, maar geen geïntegreerde visie op de toekomst van Europa. Er wordt veel gesuggereerd, maar concrete voorstellen worden er niet in gedaan. Misschien beoogt het boek dit ook niet.

Kortom, dromen over Europa mag, maar laten we realistisch en duidelijk wezen: Europa heeft voornamelijk een taak te vervullen. Henk Pröpper maakt het duidelijk in de inleiding: er is een 'behoefte aan Europa dat vanuit het idee van eenheid in verscheidenheid' een hoofd biedt aan het gevaar van de homogenisering van de cultuur (McDonaldisering) en aan de Amerikaanse hegemonie. Pröpper vergelijkt Europa in navolging van Hans Magnus Enzensberger met een lappendeken. Het is voor hem 'een deken [...] van diverse soorten wol en van allerlei verschillende kleuren, en warmen doet die ook.' Een mooie vergelijking, maar deze warmte laat zich niet altijd direct voelen in de besproken essays.

KASIA KLEINA studeert *Internationale Betrekkingen* aan de *Rijksuniversiteit Groningen* en is stagiaire op het redactiebureau van de *Internationale Spectator*.

William Chislett: Turkey's Membership of the European Union: A Rose or a Thorn?

Madrid: *Real Instituto Elcano de Estudios Internacionales y Estratégicos* (www.realinstitutoelcano.org), 2004; 38 blz.;
ISSN 1696-3504

Chislett, oud-correspondent van de *Times* en de *Financial Times* in Spanje, resp. Mexico, behandelt de moeilijkheden rondom de toelating van Turkije tot de EG/EU, de pro's en contra's die op politiek, economisch en cultureel gebied in de huidige discussie een rol spelen. Hij brengt in de

S I G N A L E M E N T E N

Deze rubriek staat onder redactie van dr Fenna van den Burg. (F.v.d.B.), die ook alle bijdragen aan deze aflevering heeft verzorgd. De aanwinstenlijst van de bibliotheek van Instituut Clingendael wordt maandelijks gepubliceerd op de Clingendael-website: www.clingendael.nl>library>publications

herinnering dat Turkije al in 1963 geassocieerd lid werd, dat er in 1970 een overeenkomst werd gesloten voor een eventueel volledig lidmaatschap en dat Turkije in 1987 een aanvraag

daarvoor indiende. Hij verwijst naar de criteria voor toelating die in 2001 door de EU werden geformuleerd. Een besluit in positieve zin zou het bewijs zijn dat de EU niet alleen een